Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 81

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA EMOTIVLIKNING IFODALANISHI

Nigoraxon Farxodjon qizi Eshonqulova*

Farg’ona Davlat Universiteti

✉ eshonqulovanigora07@gmail.com

ANNOTATSIYA

Annotatsiya Ushbu maqolada she’riy matn, undagi mazmun va ko‘lam, tilshunoslikda she’riy matnning emotsional tomonini o‘rganilish ahamiyati, uning har bir turning aloxida o‘rni haqida atroflicha fikrlar keltirilgan. Shuningdek, poetik matnning emotiv tomoni orqali yozuvchi kitobxonga nima demoqchi, ular o‘rtasidagi pragmatik ma’no qanday vositalar orqali yuzaga chiqayotgani yoritib berilgan. Maqolada she’riy matnning emotiv tomoni, emotiv xususiyatidagi tagma’no Muhammad Yusufning ijodidagi misralar orqali ochib berilgan.

Kalit so‘zlar

til, she’riy matn, pragmalingvistika, antroposetrik tamoyil, poetik ifoda, emotiv funksiya, she’riy matn, pragmatika, kommunikatsiya

DOI: 10.5281/zenodo.23278464

KIRISH

She’riy matn ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, ifoda imkoniyatiga ko‘ra, o‘zining bir qator kategoriyalariga ega: “o‘ziga xos ifoda rejasi va mazmuniga egaligiga ko‘ra lingvistik kategoriya; muallif dunyoning badiiy tasvirini ifodalashdagi individual xususiyatlarini umumlashtirishiga ko‘ra antroposentrik kategoriya; madaniyat belgilari bilan bog‘liqligiga ko‘ra lingvomadaniy kategoriya; estetik obyektiv qismi ekanligiga ko‘ra estetik kategoriya; san’atning turlari, fan, texnika va falsafa bilan bir qatorda inson faoliyatining intelektual, xususiy, psixologik, gumanitar va boshqa tomonlari bilan bog‘liqligiga ko‘ra ma’naviy kategoriya” dir. She’riy matnlarda mazmunga taalluqli voqealar va estetik axborotlar majmuasi muallifning maqsadiga ko‘ra namoyon bo‘ladi. A.A.Fetning fikricha: “She’riyat, albatta, yangilikni talab qiladi. Shoirning kuchi u tekkan hamma narsaning hammasini oltinga aylantirishdir”[1]. She’riy matnda shoir tomonidan so‘z orqali hayot mohiyati jonli, mushohadali, bizga noma’lum ko‘rinishda gavdalanadi, unda turfa ma’nolar esa kitobxonga turli yo‘sinda ta’sir qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Lisoniy sistema funksiyalari haqidagi tadqiqotlar, dastlab, psixologik va lingvistik tamoyillar asosida amalga oshirilgan. Psixolog va tilshunos olim K.L.Byuler(7/501) borliq va uning elementlarini, anglash idrok qilish, borliqda sodir bo‘layotgan voqealarning muloqot ishtirokchilariga ta’siri, hamda uning nutqdagi ifodasi, nutq ishtirokchilarining o‘zaro psixologik munosabatlari asosida tilning reprezintativ, ekspressiv va appelyativ funksiyalarini psixologik tamoyillar negizida asoslagan. Matnni til satxlari bo‘yicha funksional semantik aspektda G’arb tilshunosligining Praga linvistik maktabi vakillari o‘rgandilar. Ushbu maktab vakillari

[1]Фет А.А. Стихотворения. Проза. Письма.-М., 1988.-С.309.

R.O.Yakobson, B.Trinka, I.Baxek, B.Gavranek, N.S.Trubetskoy, S.I.Karsevskiy va boshqalar tomonidan til birliklarining har biri muayyan funksiyaga ega ekanligi hamda ular nutqda muayyan vazifa bajarishini asoslab berishga harakat qildilar. Mazkur olimlar tilni –til xodisalarini, til birligi xisoblangan matnni tahlili qilishda sinxron va diaxron nuqtai nazardan yondashish kerakligi, shu asosda til va nutq hodisalarini farqlash kerakligiga alohida urg’u beradilar. Shuningdek, o’zbek tilshunosligida A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Mamajonov, D.Lutfullayeva, Sh.Iskandarova, S.Mo‘minov, SH.Safarov, M.Hakimov, M.Saidxonov, S.Boymirzayeva, A.Ko’chiboyev, M.Qurbonova, A.Pardayev, M.Abdupattoyev, E.Ibragimova, S.Qurbonova, M.Gaziyeva, U.Nosirova, N.Qazaqovalar ham matn va unda ifodalangan til birliklarini turli aspektlarda tahlilga tortdilar. Bugungi kun tilshunosligida poetik matnlar va ularda ifodalangan leksik birliklarning pragmalingvistik xususiyatlari keng o‘rganilgan bo’lsa-da, she’riy matn va unda ifodalangan tilning funksional xususiyatlari va ularning pragmatik mohiyatini tadqiq etish muhim masala hisoblanadi. Tilning funksional xususiyatlarini yoritishda esa poetik matlarning ahamiyati misollar orqali izohlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Emotsiyalar – obyektiv borliqni baholash, anglash, aks ettirish shakllaridan biri ekanligi haqidagi qarashlar turli fan vakillari, avvalo, psixologlar va faylasuflar tomonidan e’tirof etilmoqda. Emotsiyalar voqelikni anglash va aks ettirishning o‘ziga xos alohida shakli bo‘lib, ularda inson bir vaqtning o‘zida ham obyekt, ham subyekt bo‘lib keladi. Umuman olganda, emotsiyalar inson faoliyati asosida yuzaga keladigan ehtiyojlar bilan bog‘liq hisoblanib, bu esa turli fan sohalari uchun yangi qirralarni ochib berishga imkon yaratadi.

Inson ruhiyatining emotsional sohasi matn doirasidagi lingvistik xuxusiyatlari bugunki kundagi dolzarb mavzular qatorida o‘rganilib kelinmoqda. Matnda ushbu obyektiv hodisa semantik ma’no, stilistik bo‘yoqdorlik bilan birlashib, u muallifning qarashlari, kitobxonning vaziyatni anglashiga bog‘liq. Bu esa poetik matnlarda ham alohida ko‘zga tashlanadi. She’riy matnda subyekt uchun yuz berayotgan voqea-hodisalar ahamiyati ijobiy yoki salbiy sifatida baholanib, ushbu jarayon natijasida emotsiyalar subyektning ichki hissiyotlarini ochib berishga xizmat qiladi.

She’riy matnda xabarni adresatga yetkazish uchun, birinchi o‘rinda, muallifning o‘ziga xos induvudalligi, poetik maqsadi hamda leksik birliklari o‘z o‘rnida qo‘llay olish mahorati turadi. She’riy matnda muallif o‘z ichki maqsadini nutqda bayon qilish uchun uslubiy bo‘yoqdorlikka ega bo‘lgan leksemalardan foydalanadi. She’riy matnlarda olamning lisoniy manzarasi muallifning konseptual asosiga ko‘ra, turli xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Bu jarayon konteksda yuzaga chiqadi.

Nutqiy muloqot komponetntlarining har biri lisoniy sistema va unga yondosh, turdosh yo‘nalishlar mazmunini belgilash uchun xizmat qiladi. Jumladan, adresat va adresant o‘zaro kommunikativ munosabatning asosiy komponenti sifatida emotiv va konativ funksiya bajaradi. Tilning **emotiv funksiyasida** adresant to‘g‘ridan-to‘g‘ri voqelik va vaziyatga o‘z munosabatini bildiradi. Unda muallif borliqni anglash, uni nutqda aks ettirish orqali kitobxonning psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilishga undaydi. Masalan:

Kim-kimga sohibi sanjarman deydi,
Sim-simga maqtanib –xanjarman deydi,
Qumursqa ham o‘zin ajdarman deydi,
Men nima ham derdim.
Otamdan qolmagan bu nazmu so‘lg‘in,
Men bog‘da gul emas – tog‘dagi yulqun!
Qo‘lingdan kelsa bor, Navoiy bo‘lgin!..
Men nima derdim.[2] (“Xudbinga”)

Muhammad Yusuf ijodidan keltirilgan ushbu misralarda dunyoda, jamiyatda yuz berayorgan xudbinliklarga munosabatini ifodalaydi. So‘z orqali insoniyatga ta’siri, shoirning o‘zininggina qo‘lidan hech nima kela olmasligi tasvirlangan.

Yuqoridagi she’riy matnda yozuvchi tomonidan insonlardagi turli illatlar, ikkiyuzlamachiliklar, yolg‘onchilik va ayyorliklar qoralanadi. Shu bilan birga butun bir dunyodagi noinsofliklar shoir tilidan iztirob

[2]Muhammad Yusuf, Saylanma. –Toshkent: Sharq, 2019. B-226

bilan tasvirlangan. Muallifning bunday ruhiy tug‘yoni, ichki kechinmalari kitobxonga tilning emotiv funksiyasi orqali yetkazdirib berilmoqda.

Poetik matnlarda olamning lisoniy manzarasi ijodkorning konseptual asosiga ko‘ra, turli shakl va ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Bu jarayon natijasida konteksda emotivlik xususiyati namoyon bo‘ladi. Belgiyalik tilshunos Jan Nyuts aytganidek, “nutqiy tuzilmalarning strukturasi va ma’nosining aniq tavsifini matn (konteks)ga xos faktorlarga yoki aniqroq aytganda, ushbu tuzilmalarning qo‘llanilishiga oid faktorlarga tayanmasdan turib bilishning iloji yo‘q”.[3] Shuning uchun har bir sintaktik birlikning ma’no va mazmun mohiyatini aniqlashda konteksga tayaniladi.

XULOSA

Muallif ushbu she’ri orqali kitobxonning ruhiyatiga ta’sir etib, yuqoridagi o‘xshatishlar orqali tasavvurda turli obrazlarni gavdalantirgan holda xulosa chiqarishga undaydi. Poetik matnlarda olamning lisoniy manzarasi ijodkorning konseptual asosiga ko‘ra, turli shakl va ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Bu jarayon natijasida konteksda emotivlik xususiyati namoyon bo‘ladi. Belgiyalik tilshunos Jan Nyuts aytganidek, “nutqiy tuzilmalarning strukturasi va ma’nosining aniq tavsifini matn (konteks)ga xos faktorlarga yoki aniqroq aytganda, ushbu tuzilmalarning qo‘llanilishiga oid faktorlarga tayanmasdan turib bilishning iloji yo‘q”.[4] Xulosa qilib aytganda, poetik emotsiyada ijtimoiy borliqdagi ma’lumotlarning kontseptual asoslari, xarakter, ong, tafakkur bilan bog’liq tushunchalar o‘z ifodasini topadi. Ijodkorning til birlilari orqali insonning his-tuyg’ulari, fikrlash uslubi, dunyoqarashi va tafakkuriga ta’siri tilshunoslikning kognitiv-pragmatika doirasida o‘rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Фет А.А. Стихотворения. Проза. Письма.-М., 1988.-С.309.

[2] Nuyts J. Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language. On cognition, functionalism, and grammar.- Amsterdam / Philadelphia: J.Benjamins Publishing comp, 1992. –Б. 68.

[3] Safarov Sh. Pragmalingvistika. Monografiya. –Toshkent,2008.-B.33

[4] Ko‘chiboyev A. Matn pragmatikasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. –Samarqand, 2015.-B.20.

[5] Hakimov M. O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari. –Toshkent, 2013.-B.99

[6] Hakimov M. Gaziyeva M. Pragmalingvistika asoslari. –Toshkent, 2020.-B.105.

[7] Ҳакимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини. Филол. фан. д-ри. дисс... автореф. – Тошкент, 2001.

[8] Nosirova U. Poetik matnning pragmatik xususiyatlari. Monografiya. –Farg’ona, 2020. –B. 50.

[9] Muhammad Yusuf. Saylanma. –Toshkent, 2019.

[10] Byuler K. Teoreya Yazika. Reprezentativnaya funksiya yazika.—Moskva, 1993-501 s

[11] Muhammad Yusuf, Saylanma. –Toshkent: Sharq, 2019. B-226

[12] http://www.philology.ru/linguistics1/jakobson-75.htm.R.O.Yakobson.Bibliograficheskaya informatsiya://Strukturalizm “za” i “Protiv”. -M.,1975.

[3] Nuyts J. Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language. On cognition, functionalism, and grammar.- Amsterdam / Philadelphia: J.Benjamins Publishing comp, 1992. –Б. 68.

[4] Nuyts J. Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language. On cognition, functionalism, and grammar.- Amsterdam / Philadelphia: J.Benjamins Publishing comp, 1992. –Б. 68.